

**A jezsuita rend feloszlatásához vezető út: a
Jézus Társasága és a
gyarmatbirodalmak konfliktusai a 18.
század közepén**

2023.09.28. ELTE Egyetemi Könyvtár, Budapest

I. A jezsuita rend felosztatásának előzményei

Spanyolország esete

- 1766 húsvétja. Madrid és a nagyobb városok - felkelés a gabonaár liberalizációja ellen
- 1766. december 31. Dictamen fiscal: Campomanes riportja a titkos vizsgálatról
- 1767. február 27. III. Károly jóváhagyja a rendet felosztató dekrétumot
- 1767. április 2. Az ország területén mindenhol egyidőben kihirdetik a rendeletet, összehangolt cselekvés
- 1767. július 3. Buenos Airesben is kihirdetik a felosztatást

I. A jezsuita rend feloszlatásának előzményei

Franciaország esete

- 1761 május. A Párizsi Parlament elmarasztalja a Társaságot, amely, mint intézmény anyagilag felelős a Martinique szigetén történt csődért
- 1762 augusztus. A Párizsi Parlament megvizsgálja a Rendalkotmányt és a francia törvényekkel ellentétesnek találja, feloszlatják a rendet
- 1764 november. XV. Lajos aláírja a rendelkezést
- 1750-es évektől: a janzenista Nouvelles Ecclésiastiques publicisztikájában Portugália példaként áll Franciaország és Spanyolország előtt

I. A jezsuita rend feloszlatásának előzményei

Portugália esete

- 1755-1757: első rendtagok száműzése a dél-amerikai gyarmatokról
- 1755. A *Companhia Geral do Comércio do Grão Pará e Maranhão* megalapítása
- 1757. a *Relação Abreviada* megjelenése (névtelen, szerzője valószínűleg Pombal): a jezsuiták visszaéltek a királyi jogokkal, az indiánokat rabszolgaként tartják, nyereszkednek rajtuk
- 1758. április. XIV. Benedek brevéje a portugál asszisztencia reformjáról
- 1758. szeptember. Merénylet I. József ellen a feltételezett összeesküvők letartóztatása
- 1759. január. Valamennyi anyaországbeli rendtag házi őrizetbe kerül, a rend vagyonát elkobozzák. A vád: királygyilkosságban való részvétel
- 1759. szeptember. A rend feloszlatása Portugáliában: a pápai államba deportálják őket

II. A rend brazíliai tevékenységének gazdasági alapjai

Pará e Maranhão állam (a mai Észak-Brazília) gazdasági szerepe

- Portugália a 17. század közepén elvesztette ázsiai gyarmatait, ahonnan a fűszerek érkeztek (Ceylon, Maluku-szk.)
- Szükség volt új beszerzési forrásokra – Amazónia feltérképezése
- Az egyetlen jövedelmező gazdasági tevékenység a *drogas do sertão*, az őserdei gyógy- és fűszernövények gyűjtése (termelésük nem kifizetődő)
- Az indián munkaerő elsődleges fontosságú
- A fő exportcikk a 18. századtól a kakaó, mely pénzhelyettesítő is a térségben

II. A rend brazíliai tevékenységének gazdasági alapjai

Missziós falvak és kollégiumok

- A rend a 17. század közepétől van jelen a térségben, intenzív missziói munka az Amazonas mentén elszórt indián falvakban
- A missziók fenntartását önállóan kellett biztosítaniuk, ennek anyagi alapját jelentette a gyógy- és fűszernövények exportjából származó bevétel
- A helyi gyógynövények ismerete evangelizációs szempontból is fontos: az indián spirituális vezetők egyben gyógyítók is voltak
- A missziók gyógyszerellátását biztosították, a kollégiumokat élelemmel látták el
- Az export egy része az európai rendházakba került
- *Triaga Brasiliaca*: 80 féle alapanyagból álló panacea, fontos exportcikk

II. A rend brazíliai tevékenységének gazdasági alapjai

A főbb gyűjtött növényfajok

- Orvosi készítmények alapanyagai, illetve keresett árucikkek Európában
- Szluha János írja Maranhão provinciáról 1753-ban:” Ezen a földön a híradások szerint bőven van gyapot, rizs, köles, dohány, kávé, cukornád, kakaó, vanília, sarsaparilha, quinaquina, értékes fák ...”
- Kakaó: *Theobroma cacao*. Őshonos Amazóniában, főleg a Tocatis, Madeira mentén nőtt. A kakaópor a csokoládéital alapanyaga, ami a 18. században lett népszerű, exkluzív ital Európában
- A kakaóvaját bőrproblémákra alkalmazták (a VII. Magyar Gyógyszerkönyvben még benne van)
- *Cravo do Maranhão* („szegfűszeg”): *Dicypellium caryophyllaceum*. Fahéj- és szegfűszeg-helyettesítő, a 2. leginkább gyűjtött növény. Inkább kulináris felhasználás, parfümpipar (Franciaország)
- *Sarsaparilha*: *Smilax longifolia*. Amazóniában őshonos liánnövény. A szifilisz ellenszerének tartották
- *Copaíba* olaj: *Copaifera officinalis*. Emésztési panaszokra, sebek kezelésére használták
- *Quinaquina*: kinin, *Cinchona* spp. Malária elleni gyógyszer a kérge. A spanyol gyarmatok többet exportáltak

II. A rend brazíliai tevékenységének gazdasági alapjai

Ellentétek a portugál telepeseikkel

- 1711. február 21. Róma, Michelangelo Tamburini írja a Maranhãoi missziók prokurátorának Lisszabonba:

Et sciat saepius ad nos pervenisse, quod Missionarii, praesertim Paraenses, conducant ad Collegium ita magnam quantitatem Gariophylli, et Cacai, ut videantur mercatores, et non sine scandalo saecularium.

- 1713. július 29. Róma, Tamburini írja José Vidigalnak, Maranhão alprovinciálisának:

Preadecessor Reverendae Vostrae ad nos scripsit, quod missione Canuma, et Abacaxis, mortuis Padre Francisco Xaverio Maloves, et Padre Laurentio Homem, habebant in Collegio Paraensi 400 congios cacai, et 600 gariophilli, ab aliis separatos, proponebatque, an illae merces forent mittendae Ulyssiponem, quorum lucrum poneretur ad censum, út inde emerentur necessaria pro illis Missionibus? Concedimus ad facultatem hoc, dummodo in Lusitania non emantur stabilia, ne saeculares magis murmurent de multis divitiis Societatis.

III. A kakaó szerepe a gyarmati kereskedelemben

A spanyol gyarmatok és Pará volt a fő kakaóexportőr a 18. században

- Brazília ma is a világ 6. legnagyobb exportőre
- A jezsuita rend fő bevétele a kakaó és a gyógynövények (illetve gyógyszerek) eladásából származott
- Dauril Alden 1976-os adatai éves bontásban:
- Pará: összes kakaóexport az 1730-55-ös évekre: 15.800 tonna
- Venezuela: 1730: évi 2260 tonna, 1760: évi 2850 tonna
- 1728-as jezsuita riport: 42 tonna kakaót exportáltak (a teljes kivitel 317 tonna)
- 1732: *Alexandre de Sousa Freire* kormányzó becslése: 7,5 tonna kakaót termelnek, és 81 tonnát gyűjtenek a jezsuiták, de nem fizetnek utána tizedet

III. A kakaó szerepe a gyarmati kereskedelemben

- 1730, 1734: *Paulo da Silva Nunes* lobbista becslése a jezsuiták évi kakaóexportjáról: 134-193 tonna
- 1734. *Francisco Duarte dos Santos* parancsnok: Gurupá erődjénél adót fizettek 326 tonna kakaó után, ebből 123 tonna volt a szerzetesrendeké – ez a gyűjtött mennyiség több, mint egyharmada
- 1743. a tizedbérlő, *João Francisco* tiltakozik a koronánál, mert a jezsuiták nem fizetnek tizedet, miközben 65 tonna kakaót, sarsaparilhát, szegfűszeget és kávét exportáltak
- 1744. panasz a jezsuiták ellen, hogy 360 tonna kakaót és egyéb fűszert exportáltak tizedfizetés nélkül

III. A kakaó szerepe a gyarmati kereskedelemben

- *Francisco Xavier de Mendonça e Furtado*, az állam kormányzója, Pombal testvére 1754-56-ban expedíciót vezet az Amazonas mentén
- Állandó panasza a missziósokra: nem adnak ellátmányt és biztatják az indiánokat a szökésre. Egyetért a telepések panaszaival: a jezsuiták az okai a tartomány szegénységének.
- 1732-34-től *Paulo da Silva Nunes* lobbistának a portugál kormányzathoz benyújtott panaszai: a jezsuiták visszaélnek a kivételes helyzetükkel, az indiánok munkaereje felett korlátok nélkül rendelkeznek és tiltott kereskedelmi tevékenységet folytatnak
- 1757. december 3. *Relação Abreviada*: a jezsuiták az indiánokat rabszolgaságba vetették, és tiltott kereskedelmi tevékenységgel vagyont gyűjtöttek
- 1755-1757: az első rendtagok száműzése Parából
- 1755: a *Companhia Geral do Comércio do Grão Pará e Maranhão* megalapítása
- 1757. a *Companhia Geral* monopóliuma az Európába irányuló export felett

Záró gondolatok

- A rend elleni fellépésben fontos szerepet játszottak a gazdasági megfontolások
- A rend tevékenyen részt vett a kakaó- és fűszergyűjtésben Amazóniában, mely az indián munkaerő igénybevételén alapult
- Ez okot adott a világiak panaszáira, melyet a kormányzat is komolyan vett, illetve ürügyül felhasznált
- Az első tényleges lépéseket a rend ellen Portugália tette meg, amikor 1757-ben száműzte az első jezsuitákat dél-amerikai gyarmatairól